

İstanbul'un Trakya Hinterlandı'nda Bir Bizans Dönemi Yapısı: Haramidere Sarnıcı

A Byzantine Structure from the Thracian Hinterland of Istanbul: Haramidere Cistern

Mustafa Çağhan KESKİN,¹ Kerim ALTUĞ²

EXTENDED ABSTRACT

No monograph has been published on the ruins of a 22x10 meters-size Byzantine structure, located along the current E5 Highway in the vicinity of Haramidere region on the route of ancient "Via Egnatia". In some scientific reports, it was suggested that the building could be ruins of a Byzantine palace called Aretas as understood from literary sources, while in some others it was argued that the building was an Ottoman menzil, a caravanserai, on the old trade route. However, a re-examination of the available evidence allows for some tentative remarks to be made on the original function of this structure. These constitute the main subject of this article, including the discussion on the necessity of defining the building as a water reservoir. From the fifth and sixth centuries onwards, it is observed that many cisterns usually consisting of two or four rows of columns were built in İstanbul. These structures show similar characteristics in the terms of their construction techniques, commonly representing square or rectangular ground plans. The interiors of the cisterns were divided into naves and the vaulting of the cisterns were supported by rows of columns or in few examples by piers. In these cisterns, a traditional system was used consisting of monolithic columns with arches connecting them with each other and with the walls. The columns were usually topped by spolia capitals showing varying degrees of physical damage. Brick arches bridged the gap between columns and each of the square bays thus formed were canopied by brick vaults or in some examples by domes. It is noteworthy that the vaults were usually built without any wooden framework. Some vaults have openings to draw water from the cistern. The walls are plastered at the height of the spring of vaults by thick layer of waterproof hydraulic mortar, an indicator of maximum storage level. In some examples remnants of a staircase were attached to the wall as an original feature. To increase resistance to the water pressure, the corners between adjacent walls typically contain chamfered or curved reinforcement. Spring water was conveyed by the vaulted aqueduct channels that utilized different elevations to ensure distribution through the city. There were reservoirs and water distribution chambers (castella divisorum) to distribute the water across the city through inverted siphons to cross valleys. The water was delivered to public or private buildings through marble, terracotta or lead pipes. Limited information can be found in the literary sources regarding water distribution and supply for several public and private buildings. In contrast, surviving remains of barrel-vaulted channels and pipelines sometimes appear during the rescue excavations for construction activities. Some archaeological evidence confirms that the water channels were distributing the water within the city from main conduits. Especially during the middle and late Byzantine periods, along with the decline of the water supply system of the city, it seems that numerous cisterns were built in the monasteries and also various substructures were transformed into cisterns. In this respect, cisterns found in almost all of the churches in the Historical Peninsula of İstanbul were either originally built as such or were otherwise converted from underground chambers. Returning to the structural remain at Haramidere, the construction techniques including alternating courses of brick and stone, buttressed interior walls and angled corners, presence of the thick layer of hydraulic plaster on the interior walls, and vaulted water-supply channels unearthed around the site indicate that this partial subterranean structure was a covered cistern that once provided water to the related buildings of a complex or to a site nearby. Although the vaulting of the building has not survived, evidence suggests that the vaulting of the cistern was supported by single row of five columns. Only one fragment of a marble column remained from the cistern was discovered on site during previous excavations. The architectural features of the structure share similarities with the typical late Byzantine period buildings in the capital of Eastern Roman Empire. This paper aims to discuss various hypotheses regarding the identity of the building and to document the architectural features that demonstrate its original function.

Keywords: Byzantine architecture; cistern; hydraulic plaster; İstanbul; Thrace; water-supply channels.

¹İstanbul Üniversitesi Mimarlık Fakültesi, İç Mimarlık Anabilim Dalı, İstanbul

²İstanbul Büyükşehir Belediyesi, Kütüphane ve Müzeler Müdürlüğü, İstanbul

Başvuru tarihi: 31 Ocak 2020 - Kabul tarihi: 10 Ağustos 2020

İletişim: Mustafa ÇAĞHAN KESKİN. e-posta: caghankeskin@istanbul.edu.tr

ÖZ

Bu yazıda, İstanbul Haramidere civarında, E5 otoyolu kenarında bulunan bir yapı tanıtılmak istenmiştir. Çalışmanın amacı; yapının işlevine ilişkin çeşitli hipotezleri tartışmak ve özgün işlevine işaret eden mimari verileri irdelemektir. Ölçüleri 22 x 10 metre olan yapı, Via Egnatia güzergahında bulunmaktadır ve hakkında daha önce yayınlanmış bir monografi yoktur. Yapı hakkında görüş bildiren çeşitli bilimsel raporlarda, yapının Aretas adlı bir Bizans Sarayı olduğu öne sürülmüş, bu görüşe katılmayan raporlarda ise yapının ana ticaret yolu üzerinde bulunan bir menzil, diğer bir deyişle bir Osmanlı kervansarayı olduğu vurgulanmıştır. Taş-tuğla almaşık duvar örgülü, üst örtüsü ortadan kalkmış olan yapının duvarlarını içten destekleyen payandaları, pahlı köşeleri, iç yüzeylerinin tamamında kalın bir yalıtıcı sıva tabakasının varlığı ve yakınında ortaya çıkartılan tonozlu su kanalları, kısmen de olsa toprağa gömülü bu yeraltı yapısının kendine ait bir isale hattı bulunan, bir zamanlar ilintili bulunduğu yapılar ya da yakın çevresine su sağlayan bir kapalı sarnıç olduğunu ortaya koymaktadır. Örtü sistemi her ne kadar günümüze ulaşmamış olsa da mevcut deliller beş tekil taşıyıcı iki sahninli bir yapıya işaret eder. Alanda gerçekleştirilen kazılar sırasında ise sarnıcın taşıyıcılarına ait olduğu düşünülen yalnızca bir adet mermer sütun parçası tespit edilmiştir. Yapının mimari özellikleri Konstantinopolis'teki tipik Geç Bizans dönemi yapılarıyla benzerlik göstermektedir.

Anahtar sözcükler: *Bizans mimarisi; sarnıç; hidrolik sıva; İstanbul; Trakya; su isale hattı.*

Giriş

İstanbul, Esenyurt ilçesi, Saadetdere Mahallesi'nde, Roma İmparatorluğu'nun en önemli ana yollarından olan Via Egnatia güzergâhını takip eden, günümüz D-100 karayolunun kenarında Bizans dönemine ait olduğu anlaşılan bir yapı kalıntısı dikkati çekmektedir. Söz konusu yapı, 1393 ada 1-2 numaralı parselde yer almakta; kuzeyde 108. Sokak, doğuda 99. Sokak, batıda 33. Sokak, güneyde ise karayoluna paralel 68. Sokak ile çevrilidir (Şekil 1, 2).¹

Alanda izlenebilen kalıntılar, yapının dikdörtgen planlı olduğunu göstermektedir. Beden duvarları kısmen ayakta. Büyük bölümü yıkılmış, bütünlüğünü kaybetmiştir. İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü tarafından 1999 yılında gerçekleştirilmiş olan kazı ve temizlik çalışmaları sonucunda, yapının yaklaşık 22 x 10 metre ölçülerinde taş-tuğla almaşık duvar örgü tekniğine sahip olduğu anlaşılmıştır. Yapının güneybatı ve kuzeybatı köşelerinin yıkıldığı, tabanının batıdan başlayarak doğuya doğru, yaklaşık yapının yarısı boyunca, tümüyle tahrip olduğu görülmektedir (Şekil 3, 4).

Alandaki yapı kalıntısının kuzey, güney ve doğu duvarlarının dış cephelerinin çevresinde yapılan, yaklaşık 2 metre

genişliğindeki açmalarda biriken toprak dolgunun temizlenmesi, dış duvar yüzeylerinin ortaya çıkartılması ve yapı duvarlarının başka bir duvarla bağlantılı olup olmadığının anlaşılması amacıyla temel seviyesine kadar inilmiştir. Yapının içinde herhangi bir toprak birikmesi olmadığı izlenmiş ve bu alanda yalnızca temizlik çalışmaları yürütülmüştür. Çalışmalar sırasında, yapının doğu duvarının dış cephesinde tespit edilen kurşun boru parçaları ve birkaç kırık taban tuğlası dışında herhangi bir buluntu ile karşılaşmamıştır (Gökçek, 2013).

Yapının temelinin, alan tesviye edilmeksizin, topografyaya sadık kalınarak, toprak içine kazılan 22 x 10 metre ölçülerindeki çukurun tümüyle moloz ve harçla doldurularak oluşturulduğu anlaşılmaktadır. 85 cm ile 90 cm kalınlığındaki duvarların, kuzeydoğu-güneybatı doğrultusunda azalan arazi eğimine uyum gözetilerek toprak seviyesinin üst sınırına kadar yükseltildiği ve beş sıra taş, beş sıra tuğla duvar örgü tekniğinde oluşturulduğu anlaşılmaktadır. Yapı içeriden payelerle desteklenmiştir. Duvarların iç yüzeyi ile taban zemininde kalın bir sıva tabakası bulunmaktadır (Şekil 5, 6).

Yapının içerisinde zeminin moloz taşlı temel üzerinde tuğla sıralarıyla oluşturularak harçla sıvandığı görülmektedir. Zemin sıvası duvar yüzeyleri ile birleşerek içbükey bir yüzey oluşturur.

Yapının batı cephesine ait duvar, yıkılmış olduğundan, kuzey ve güney duvarlarından kopuktur. Batı duvarının dış yüzeyinde iki niş görülmektedir. Niş içlerinde kısmi ilave dolgular yer almaktadır.

Yapının içerisinde yaklaşık 40 cm yüksekliğinde moloz taş örgü tekniğinde yapılmış kuzey-güney yönlü bir duvar kalıntısı bulunmaktadır. Özgün olmayan ve yapının farklı bir amaçla kullanımı ile ilgili bir geç dönem eki olan bu duvar, iç mekânı ikiye böler (Şekil 7). Duvarların iç yüzeyinde, sıva üzerinde izlenen boya kalıntıları da bu görüşü destekler niteliktedir.

Yapının güneyinde, bazı taş sıralarının toprak üstünde ki izleri tespit edilmiştir. Bu izlerin takibine yönelik yapılan

¹ İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 04.04.1995 gün ve 3727 sayılı kararı ile korunması gereken kültür varlığı olarak ön tescili yapılmış, aynı kurulun 13.10.1995 gün ve 3885 sayılı kararı ile korunması gereken kültür varlığı olarak tescil edilmiştir. 1 ve 2 numaralı parseller, Kurulun 20.12.2000 gün ve 5925 sayılı kararı ile 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilmiştir. İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 12.04.2012 gün ve 139 sayılı kararı ile "parsellerin tamamında İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde arkeolojik kazı yapılarak oluşturulacak raporun Kurula iletilmesinden sonra nihai kurul kararının oluşturulabileceğine" karar verilmiştir. Aynı kurulun 14.06.2014 gün ve 631 sayılı kararı ile "...1393 ada 1 ve 2 parsellerde yer alan 1. derece arkeolojik sit alanındaki kalıntılara ilişkin kurula sunulan rolöve çalışmasının uygun olduğuna; sit alanının kazılmamış kısımlarında sondajların İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü denetiminde tamamlanarak, rapor ve fotoğrafların kurula iletilmesinden sonra sit derecesine ilişkin konunun değerlendirilebileceğine" karar verilmiştir. 13.09.2013-02.10.2013 tarihleri arasında tamamlanan arkeolojik kazı ve sondaj çalışmalarında herhangi bir buluntuya rastlanmaması üzerine, İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulunun 14.11.2013 gün ve 814 sayılı kararı ile 1 numaralı parselin kuzey kısmının sit derecesinin 1. dereceden 3. dereceye düşürülmesine, 1 numaralı parselin kalan kısmı ile 2 numaralı parselin tamamının 1. derece sit alanı olarak belirlenmesine karar verilmiştir.

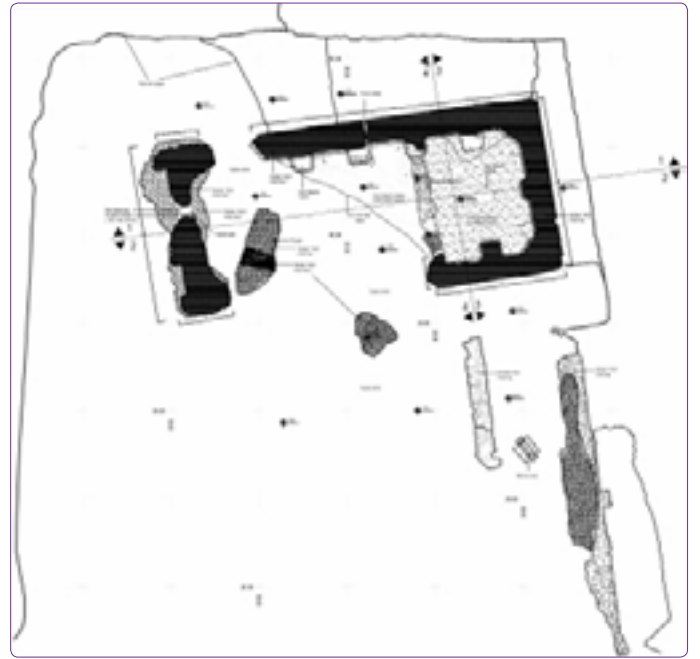

Şekil 1. Yapının bulunduğu alanı gösteren harita (İBB Harita).

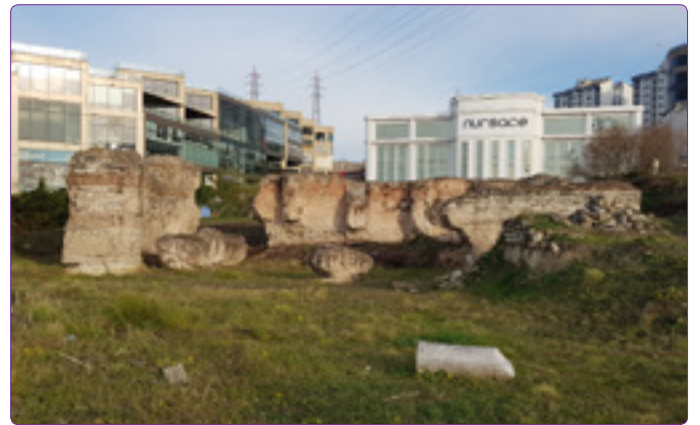

Şekil 2. Yapının bulunduğu alanı gösteren hava fotoğrafı (İBB Harita).

kazılarda, küçük boyutlu düzensiz taşlarla herhangi bir bağlayıcı harç kullanılmadan örülmüş iki duvar ortaya çıkartılmıştır. Taşların toprak zemin üzerine temel olmaksızın yerleştirildiği görülmektedir. Yaklaşık 40 cm yüksekliğindeki duvar kalıntılarının bir mekân oluşturup oluşturmadığı anlaşılmamaktadır. Bu duvarların yapı ile bağlantısı olma-

Şekil 3. Vaziyet planı (Gökçek, 2013).

Şekil 4. Yapıya güneyden bakış (Altuğ, 2020).

yıp, alandaki geç dönemlere ait bir düzenlemeye ilişkili oldukları öngörülmektedir.

Şekil 5. İç mekân (Altuğ, 2020).

Şekil 6. Duvar örgüsü, sıva ve pahlı yüzeyler (Altuğ, 2020).

Şekil 7. İç mekânı bölen duvar kalıntısı (Altuğ, 2020).

Tespit edilen duvarın güney ucunda, üzerinde çeşitli profiller görülen iri taş bloklar ortaya çıkartılmıştır. Duvarla bağlantılı olmayan bu blokların pozisyonları, farklı bir alandan buraya getirilerek kullanıldıkları [devşirme malzeme oldukları] izlenimini vermektedir.

Kuru taş örgü tekniğindeki duvarların çevresinde Müze tarafından yürütülen kazılarda çok sayıda çatı kiremit parçası ve yarım bir pithos [pişmiş topraktan yapılmış küp] bulunmuştur. Buluntular sağlıklı tarihlendirilebilirliği bakımından yeterli değildir.

Alanda, yapının biraz uzağında, Marmara Adası (Prokonnessos) mermerinden yapılmış yarım bir sütun tamburu bulunmaktadır. Sütun tamburunun yapının özgün bir parçası olduğu tartışılabilir (Şekil 4).

Yapıya İlişkin Tartışmalar

Yapı hakkında yayımlanmış monografik bir araştırma bulunmamaktadır. Ancak çeşitli araştırmacıların yapının fonksiyonuna yönelik önerileri mevcuttur.

1071 yılında gerçekleşen Malazgirt Savaşı'nda Sultan Alparslan'a mağlup olan Bizans İmparatoru Romanos Diogenes'in kısa saltanatı sırasında İstanbul kent surları dışında Aretas/Aretai adlı bir sayfiye sarayı inşa ettiği bilinmektedir. İmparator I. Aleksios Komnenos'un kızı Anna Komnena'nın Aleksiad adlı eserinde belirttiğine göre; "[Aretas]... kentin yakınındadır; oviden yükselmiştir ve aşağısında durup da oraya bakanlara bir tepe imiş gibi görünür. (...) Sürekli olarak akan duru ve içilir bir suyu vardır, ancak tümüyle bitki örtüsünden yoksun, ağaçsızdır. (...) Bu yerin ve havasının hoşluğu nedeniyle İmparator Romanos Diogenes orada kısa süreli yazlık kalışlar için, imparatorlara layık, pek gösterişli konutlar yaptırmıştı." (Komnena, 1996, s.83). Semavi Eyice (1993), Anna Komnena'nın ifadelerinden yola çıkarak, Büyükçekmece'ye inen yolun sağ tarafındaki yamaçta planı izlenemeyen, ancak taş-tuğla duvar örgüsünden Bizans yapısı olduğu anlaşılan yapının [Esenyurt ilçesi, Saadetdere Mahallesi, 1393 ada 1-2 numaralı parselde bulunan söz konusu yapı] Romanos Diogenes'in inşa ettirdiği Aretas Sarayı olabileceğine dikkat çekerek, Büyükçekmece'ye 'Aretas' denildiğini ve bu alanın Anna Komnena'nın bildirdiği gibi, denize ve göle hakim bir yamaç olmasının bu görüşü desteklediğini belirtmiştir. Semavi Eyice (1995), 02.05.1995 tarihinde Arkeolog Taner Tarhan ile birlikte hazırlayarak İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Bölge Kuruluna ilettiği raporunda da bu yapının Aretas Sarayı olabileceği görüşünü yinelemiştir (Eyice & Tarhan, 1995).

İlerleyen günlerde yapı medyada yer bulmuş, 09.05.1995 tarihli Cumhuriyet Gazetesinde Hülya Topçu (1995) tarafından hazırlanan "İmparator sarayı yok oluyor" başlıklı haberde, yapının Aretas Sarayı olduğu vurgulanmış ve bu kez İhsan Tunay ile Özkan Ertuğrul'un aynı doğrultudaki görüşlerine yer verilmiştir. Haberde ayrıca, yapının bulunduğu alanda bir oto servisi inşasına başlandığı ve Kurul'un koruma yönünde karar vermesinin beklendiği bildirilmiştir (Şekil 8).

Bizans Sanatı uzmanı Henry Maguire, Aretas Sarayı'nın bulunduğu alana değindiği iki makalesinde, Semavi

Cumhuriyet
Sayın Tarihi : 09.05.1995
Sayfa : 18

4. Diogenes'e ait olan ve bakımsızlıktan yıpranan Aretas Sarayı, Koruma Kurulu'ndan çıkacak kararı bekliyor

İmparator sarayı yok oluyor

HÜLYA TOPCU

Malazgirt Savaşı'nda Selçuklu Sultanı Alparslan'a karşı savaşan Bizans İmparatoru 4. Romanos Diogenes'e ait olduğu iddia edilen Haramidere yakınlarındaki Aretas Sarayı, çok olma tehlikesiyle karşı karşıya bulunuyor.

Yıllardır bakımsızlık ve ilgisizlikten dolayı yitip giden sarayın önüne oto servisi yapılmak istenmeli. Tarihi yapının buralı ve buralıya oturtulması belirlenmelidir. "İnşaat sahalarını Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'ndan çıkacak kararları bekliyor" dediler. I.U. Edebiyat Fakültesi öğretim görevlisi Doç. Dr. İhsan Tunay ise bu yapıyı okullarında ders olarak

Haramidere yakınlarındaki Aretas Sarayı ilkenindeki çok sayıda bahçesine değer tarihi eserler gibi korunmayı bekliyor. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi öğretim görevlisi Doç. Dr. İhsan Tunay "Bizanslılara ait olan bu kalıntıların zarar görmesi çok üzücü" dedi. Tunay, bu yapıyı okullarında ders olarak okutacaklarını belirterek "Bizanslılara ait olan bu kalıntıların zarar görmesi çok üzücü" dedi.

Bizans İmparatoru 4. Romanos Diogenes'e ait olduğu belirtilen Haramidere yakınlarındaki Aretas Sarayı, çok sayıda tarihi eser gibi korunmayı bekliyor. Aretas Sarayı hakkında bilgi veren İstanbul Anıtköprüsü'ne göre Diogenes, 1068-1071 yılları arasındaki kısa saltanatı sırasında yarıda bir saray yaptırdı. I. Anna Komnena'nın

kuşadığını yazdığına göre bu saray İstanbul'a oldukça yakın olacaktır bir yanda denizden fazla uzak olmayan ufuk bir tepede bulunuyor.

Bunları araştırmacılar karşı görüş bildirebilir de tabii. Bizanslılarca "ya İnan yolun sağ tarafındaki yamaçta değil ve bu bölgeden Bizans'a ait olduğu anlaşılan bu yapıdan Diogenes'in sarayının inşaatı olduğu düşünülebilir. Komnena'nın

ya ilkin olarak gözetimini aldığıdır. Trakya Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Arkeoloji ve Sanat Tarihi Bölümü Başkanı Oğuzhan Ertuğrul, Haramidere'deki Bizans'a ait bu kalıntıları 1984 yılında hazırladığı master planı sırasında gözetimini söyledi.

İstanbul Belediyesi Yapı Kontrol Bölümü'nden bir yetkili ise adı geçen bölgede bir oto servisi inşaatının başlatıldığını, inşaatı yürüten mimar ve mühendislerin İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na bildirdiğini söyledi. Tarihi yapının nasıl ve ne şekilde oturtulacağına ilişkin bir yetkili, "İnşaat sahalarını korumadan çıkacak kararlar bekliyor" dedi.

İstanbul Belediyesi Yapı Kontrol Bölümü'nden bir yetkili, adı geçen bölgede bir oto servisi inşaatının başlatıldığını, inşaatı yürüten mimar ve mühendislerin İstanbul Arkeoloji Müzesi ile Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu'na bildirdiğini söyledi.

Şekil 8. 09.05.1995 tarihli Cumhuriyet Gazetesi haberi.

Eyice'nin görüşlerine yer vermemekle birlikte; Schneider'in "Byzanz: Vorarbeiten zur Topographie und Archäologie der Stadt" (1936) ve Janin'in "Constantinople Byzantine: Développement urbain et repertoire topographique" (1964) adlı eserlerine gönderme yaparak, Aretas Sarayı'nın konumuna ilişkin öngörülerine değinmektedir. Hava fotoğrafında (Şekil 9), 1 numaralı alan Schneider'in, 2 numaralı alan ise Janin'in Aretas Sarayı'nın bulunduğu bölge olarak değerlendirdiği bölgeyi işaretlemektedir. Maguire (1990 ve 2000), özellikle Aretas Sarayı'nı tarifleyen Bizans dönemi müelliflerinden Ioannes Geometres'in bir şiirine dikkat çekerek; şiirde geçen ve kara ile deniz surlarının birleşiminde bulunan kulenin manzarası ile Aretas Sarayı'nın aynı man-

zaraya sahip olduğunu bildiren dizelerden yola çıkarak, sarayın kara surlarının güney kısmında yer aldığını, bu alanın Anna Komnena'nın bildirdiği gibi bir tepe üzerinde konumlandığını, deniz ile kent manzarasına sahip olduğunu ve akarsuyunun bulunduğunu bildirerek, sarayın yer aldığı alanın Kazlıçeşme bölgesi olduğunu ortaya koymakta; Şekil 9'da verilen hava fotoğrafında sarayın bulunduğu alanı 3 numara ile ifade etmektedir.

Yapının 09.05.1995 tarihli Cumhuriyet Gazetesi'ne konu olmasının ardından bir rapor hazırlayan Gönül Cantay (1995) yapının bahsedilen Bizans Sarayı olmadığını bildirmekte, ancak plan özellikleri ve inşaat tekniği bakımından XVI. yüzyılın ilk yarısına ait bir Osmanlı kervansarayı oldu-

Şekil 9. Henry Maguire'nin Aretas Sarayı'nın bulunduğu alana ilişkin görüşlerini işaretlediği hava fotoğrafı (Maguire, 2000).

Şekil 10. Via Egnatia güzergâhı (İBB Harita'dan işlenerek).

ğunu ve Haramidere Köprüsü ile ilişkili ticaret yolu üzerinde bir menzil teşkil ettiğini öne sürmektedir.

Yapı, Geç Roma-Erken Bizans döneminden itibaren İstanbul'dan Arnavutluk'un Durres [Durazzo] kentine, yani Adriyatik Denizi'ne uzanan ticaret yolu Via Egnatia'nın üzerinde yer alır.² Yapı doğu yönünde [İstanbul yönünde] XVI. yüzyıl başında inşa edilen Küçükçekmece Köprüsü, batı yönünde XVI. yüzyıl ortalarında Mimar Sinan tarafından inşa edilen Kapıağası/Haramidere Köprüsü ile takiben Büyükçekmece Köprüsü'ne ulaşan yol güzergâhının yakınında bulunmaktadır (Şekil 10).³ Bu sebeple, Gönül Cantay'ın belirttiği gibi menzil kervansarayı olarak kullanılabilmesi için güzergâh bakımından uygun bir konumda yer almaktadır.

Bu görüşten yola çıkılarak yapının bir dönem kervansaray işlevi gördüğü yönünde yorum yapılabilir. Taş-tuğla duvar örgüsü bakımından Büyükçekmece'de XVI. yüzyılda Mimar Sinan tarafından inşa edilen Büyükçekmece Kervansarayını benzerlik gösteriyor olsa da söz konusu kervansaray üç sahnalıdır; orta sahnın Anadolu Selçuklu kervansaray geleneğinde olduğu gibi zemin kotunda tutulmuş, yan sahnınlar yükseltilmiştir; ahşap çatı strüktürü taş sütunlu, lentolu bir sistem üzerine oturmaktadır; duvar yüzeyleri ise sıvasızdır (Eyice, 1992). Oysa, konu edilen yapı, Büyükçekmece Kervansarayına nazaran çok daha küçük ölçekli olmasının yanı sıra Anadolu-Türk kervansaray mimari geleneğinin aksine yolcuların konaklamasına olanak sağlayan sekilerden yoksundur. En önemli fark ise, yapının iç duvarlarının ve zemininin Anadolu Selçuklu ve Osmanlı kervansaraylarının aksine kalın bir harç tabakası ile kaplanmış olmasıdır. Bu durum, yapının özgün işlevini kaybettikten sonra, bir ihtimal çeşitli eklemeler ve düzenlemeler yapılarak, Gönül Cantay'ın bahsettiği gibi kervansaray olarak kullanılmış olabileceğini akla getirir. Ancak özgün yapının, kervansaray olarak inşa edilmiş olması mümkün görünmemektedir. Nitekim, aşağıda bahsedileceği üzere, 1999 yılında yapıda gerçekleşen

arkeolojik araştırmalar sırasında en geç tarihlisi XIII. yüzyıla ait olmak üzere Bizans dönemine ait sikkeler bulunmuştur; bu durum yapının Osmanlı döneminden önce inşa edildiğine işaret etmektedir.

Bununla birlikte, Küçükçekmece [Region] ile Büyükçekmece [Athyra] menzilleri arası yaklaşık 20 km'dir. Buradan, bu iki menzil arasında bir günlük mesafe bulunduğu anlaşılmaktadır. İki menzil arasında üçüncü bir menzile ihtiyaç duyulmamaktadır. Nitekim, Osmanlı dönemi müelliflerinden Keçecizade İzzet Molla (1786-1829), Mihnet Keşan adlı mesnevisinde, yaptığı bir yolculuk sırasında Küçükçekmece'de bir gece konakladıktan sonra ertesi gün konaklamak için Büyükçekmece'ye doğru yola çıktığını ve büyük bir korku yaşadığı Haramidere'den geçtiğini bildirmiştir (Özyıldırım, 2007). Keçecizade İzzet Molla'nın ifadeleri de Küçükçekmece ile Büyükçekmece arasında bir günlük mesafe bulunduğunu ve arada bir menzil bulunmadığını göstermektedir. Nitekim mesnevisinde, ıssız olan bu bölgeden [Haramidere] geçerken bir hayli tedirginlik yaşadığından bahsetmiştir.

Öte yandan, Konstantin Jirecek, Haramidere'de Sultan IV. Mehmed'in bir av köşkü bulunduğunu, 1762 yılında İstanbul'u ziyaret eden Boskoviç adlı birinin bu köşkü harap halde gördüğünü bildirmiştir (Çolpan, 2002). Bu bilgi dönemin görgü tanıkları aracılığıyla da teyit edilmiştir. Evliya Çelebi (1995), bu bölgede Haramideresi Bağçesi adlı bir bahçenin bulunduğunu kaydeder. Dönem kaynaklarından Târîh-i Râşid ve Zeyli'nde IV. Mehmed'in Gelibolu dönüşünde "Haramideresi'nde yemeklik için mansûb bulunan sayeban-ı saltanat-unvana" uğradığını bildirir (Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi, 2013, s.69). IV. Mehmed'in yanında bulunan Abdurrahman Abdi Paşa (2008, s.114, s.210) da Vekâyinâmesi'nde Haramidere civarında bulunan bahçede bir saray bulunduğunu ve yolculuklar sırasında burada yemek yenilerek dinlenildiğini bildirir; "...yemeklik Harami Deresi Bağçesi'nde vâkı' olup...", "...yemeklik Harami Deresi'nde vâkı' Sarây'-ı Sultanî'de

² Via Egnatia ve Osmanlı dönemindeki durumu hakkında: Zachariadou, 1999.

³ Adı geçen köprüler hakkında: Çolpan, 2002, s. 137-138, 142-147, 148-149.

olup..." Sultanın, Küçükçekmece ya da Büyükçekmece'deki menzillerin aksine ikisinin arasında bir yerde, maiyeti için özel bir menzilde konaklamayı tercih ettiği anlaşılmaktadır. Bahsedilen bahçe ve sarayın tam olarak nerede bulunduğu ve mimarisinin detaylarına ilişkin ayrıntılı bilgi veren herhangi bir kaynağa ulaşılamamıştır. Bu makalede konu edilen yapının, Küçükçekmece ile Büyükçekmece arasındaki yol güzergâhı üzerinde ya da yakınında olduğu anlaşılan bu bahçe ve köşk ile ilişkili olarak yeniden işlevlendirilmiş olabileceği tartışılabilir.

Özgün İşleve İlişkin Veriler

Yapının mimarisi ve teknik özellikleri, özgün işlevin, arazinin eğimine uygun olarak kademeli biçimde toprak dolgu içerisine inşa edilmiş bir sarnıç olduğuna işaret etmektedir. Tabanının kalınlığı, iç yüzey duvar ve özellikle zeminin tümüyle kalın bir harç ile sıvalı oluşu bu yöndeki görüşü güçlendirmektedir. Ayrıca yürütülen kazılar sırasında bulunan kurşun bazı boru parçaları da bu çıkarımı destekler niteliktedir. Yer yer duvarların yüksekliğine göre dış cepheyi çevrelemiş toprak dolgu, sarnıç içinde biriken suyun duvarlar üzerinde oluşturduğu basıncı karşılamış olmalıdır. Yapı duvarlarını içten destekleyen payandalar ise su dolu olmadığı dönemlerde, beden duvarlarının dışındaki toprak basısına karşı dayanıklılığı artırma işlevini üstlenir. Bununla birlikte, zemin ile duvar arasındaki geçişlerin yüzeylerinin ve özellikle yapının iç köşelerinin pahlı oluşu, geleneksel Bizans sarnıç örnekleri ile paralellik gösterir.

Sarnıç, bulunduğu çevre veya yapının su ihtiyacını karşılamak amacıyla inşa edilmiş su depolama yapısıdır. Su kaynakları bakımından oldukça elverişsiz konumda bulunan İstanbul'un su ihtiyacı, Roma döneminden itibaren şehir dışında bulunan su kaynaklarının isale hatları aracılığıyla şehir içine getirilmesiyle çözülmüştür. Su kemerleri ve su tünellerinden meydana gelen isale hatları, kente getirilen suyun depolandığı açık ya da kapalı sarnıçlar ile bağıntılıdır. Özellikle, Orta Bizans döneminden itibaren İstanbul çeşitli kavimler tarafından sıklıkla kuşatılmıştır. Bu kuşatmalar sırasında isale hatları tahrip edilmiş, birçoğu ekonomik durumun elverişsizliği nedeniyle onarılamamıştır. Örneğin, Roma döneminde inşa edilmiş en uzun su yolu olan Valens isale hattının X. yüzyıla kadar faaliyette olduğu bilinmektedir (Altuğ, 2013). Kentin su ihtiyacının büyük bir bölümünü sağlayan bu isale hattının işlevsiz kalmasının ardından, şehir içinde biriktirme su kullanımına önem verilmiş ve çok sayıda sarnıç inşa edilmiş, bazı yapılar ise iç kısımları su geçirmez harç ile kaplanarak sarnıca dönüştürülmüştür (Altuğ, 2013).

İstanbul'da bulunan Bizans dönemi kapalı sarnıçlarının çoğunluğunun, dikdörtgen ya da kare planlı olduğu görülür. İç mekânlar, genellikle 2 ila 4 metre aralıklarla düzenlenmiş tekil taşıyıcılarla sahinlere ayrılmıştır. Ölçek ba-

kımından daha mütevazı olan konut sarnıçlarının büyük kısmında sütun ve ayak gibi taşıyıcılar bulunmamaktadır. Örneklerin bazılarında yapının içine inilmesine olanak sağlamak üzere duvara bitişik birer merdiven inşa edilmiştir. Destekli sarnıçlarda, tekil taşıyıcılar ile bunları birbirlerine ve duvarlara bağlayan kemerlerden oluşan geleneksel bir sistem uygulanmaktadır. Beden duvarı ile oluşturulan mekân, taşıyıcı ve kemer akslarının kesişmesiyle kareye yakın birimlere ayrılmakta, her bir birimin üzeri tonoz veya kubbe ile örtülmektedir (Altuğ, 2013; Ousterhout, 2016). Kapalı sarnıçlarda, suyun köşelere yapacağı basınca karşı direnç kazandırmak üzere köşelerin geniş açılı olması tasarım ilkesi kabul edilerek beden duvarlarının iç köşeleri pahlı inşa edilmekte veya eğrisel biçimde sıvanmaktadır. Köşelerin pahlı inşa edilmesi nedeniyle kenar uzunluklarının karşılıklı olarak eşit olmaması gibi durumların yanı sıra bazı sarnıçların boyutlarında karşılaşılan düzensizliklerin ise çevredeki yapılaşma ve yol doğrultularından kaynaklandığı düşünülmektedir (Altuğ, 2013).⁴

Yapının sarnıç olduğuna ilişkin ilk görüş, Arkeolog Yaşar Anılır ve Arkeolog Ali Önder (1999) tarafından 21.09.1999 tarihinde başlanan ve 29.11.1999 tarihinde sona eren kazı ve temizlik çalışmalarının ardından 27.12.1999 tarihinde tamamlanan raporla dile getirilmiştir. Alanda çalışma yürüten arkeologlar özetle, yapının sarnıç olarak inşa edildiğini daha sonra konut olarak kullanıldığını, duvarların yaklaşık 85 cm kalınlığında olduğunu, köşelerin kalın bir harç tabakası ile kaplı bulunduğunu ve içbükey pahlı olduğunu, mevcut duvarların 2,20 metre ila 3,50 metre arasında değişen yüksekliklerde korunageldiğini bildirmektedirler. Yapı çevresinde ayrıca kurşun su borularının tespit edildiğinden söz edilmektedir. Rapora göre; yapı sarnıç işlevini yitirdikten sonra örme payelerin arası örülen duvarlar ile birleştirilerek odalar oluşturulmuştur. Çalışmalar sırasında bulunan çok sayıda demir çivi kat aralarının ahşap olduğuna işaret etmektedir. Oluşturulan odalarda ocaklar meydana getirilmiştir. Ocakların hemen üzerinde XI. ve XIII. yüzyıllara tarihlenen 28 adet bakır Bizans sikkesi bulunmuştur.

Orta ve Geç dönem Bizans mimarisi, özellikle tuğlanın başlıca yapı malzemesi olarak kullanıldığı bir karakteristiğe sahiptir. Bizans'ın giderek güç kaybetmesi, nispeten daha fazla işçilik ve maliyet gerektiren kesme taşın, tuğla ile ikamesine yol açmış ve bu durum tuğla işçiliğini geliştirmiştir. Mimari karakterini tuğla dokusunun verdiği bu dönem Bizans yapıları, taş ve tuğlanın birlikte kullanıldığı almalı duvar örgüsüne sahiptir. Bezeme unsurları da tuğlanın farklı kombinasyonlarda yerleştirilmesiyle sağlanmıştır. Geç dönem Bizans mimarisi, özellikle çağdaşı ve aynı coğrafyayı paylaştığı erken dönem Osmanlı mimarisi (XIV.-XV. yüzyıllar

⁴ İstanbul'da bulunan sarnıçlara genel olarak değinen diğer araştırmalar: Andreossy, 1828; Forchheimer-Strzygowski, 1893; Tezcan, 1989; Yücel, 1967a, s. 16-20; Yücel, 1967b, s. 62-66, 74; Ertuğrul, 1989.

arası) ile yakınlık göstermektedir (Eyice, 1963; Ousterhout, 2016). Çoğu erken dönem Osmanlı yapısında, yerel ustaların çalıştığı izlenebilmekte, kaynaklar aracılığıyla takip edilebilmektedir (Ousterhout, 1995). Yapının duvar örgüsü karakteristiği, Orta Bizans dönemi mimarisinin sonlarına işaret etmektedir. Nitekim sarnıç, yapı tipolojisi olarak Osmanlı mimarisinin yapı programına dahil değildir.

Yapının bulunduğu 1393 numaralı adaya komşu bulunan 1770 numaralı adada su isale hattı bulunmuştur. Çeşitli tarihlerde gerçekleşen incelemeler sırasında, tonozlu kanalların varlığı belgelenmiş, ancak hafriyat ve inşaa çalışmaları önüne geçilememiştir (Şekil 11, 12).⁵

2004 yılında tamamlanan raporda, söz konusu alanda bir benzin istasyonu ile başka bir yapının inşasının tamamlandığı ve sözü edilen su kanallarının artık görülmediği bildirilmiştir (Anılır, 2004).

Bizans ve Osmanlı dönemlerinde, kentin su ihtiyacını karşılamak üzere çok sayıda kemer ve galeriden oluşan isale hatları inşa edilmiş ve kentte bulunan sarnıçlara su verilmiştir. İstanbul'a su sağlayan isale hatları konusunda iki önemli uzman öne çıkar: Kâzım Çeçen ve James Crow. Kâzım Çeçen'in Roma Su Yolları'nın En Uzununu (İstanbul, 1996), İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları (İstanbul, 1999, yay. haz. Celal Kolay), Halkalı Suları (İstanbul, 1991), Mimar Sinan ve Kırkçeşme Tesisleri (İstanbul, 1988), Taksim ve Hamidiye Suları (İstanbul, 1992), II. Bayezid Suyolu Haritaları (İstanbul, 1997), Topkapı Sarayı'na Su Sağlayan İsale Hatları (İstanbul, 1997, Celal Kolay ile birlikte) adlı çalışmaları, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'a su temini konusunda temel başvuru kaynaklarından bazılarıdır. İstanbul'un su sisteminin araştırılması ile ilgili son yıllarda gerçekleştirilen en önemli çalışma, James Crow ve ekibi tarafından yürütülen projedir. 2008 yılında James Crow, Jonathan Bardill ve Richard Bayliss tarafından yayınlanmış olan The Water Supply of Byzantine Constantinople başlıklı kitap, İstanbul'a su sağlama koşullarına tarihsel bir bakış sunduktan sonra Bizans döneminde kente su sağlayan isale hatları ile kent içinde suyun dağıtımına ve depolanmasına yoğunlaşmaktadır. Bu kitapta ayrıca yüz ellinin üzerinde sarnıç listelenerek harita üzerinde işaretlenmiştir (Crow, Bardill & Bayliss, 2008). Kâzım Çeçen ve James Crow tarafından detaylı şekilde ele alınan, haritaları ile ortaya konulan farklı dönemlerde inşa edilen isale hatlarının, yapının bulunduğu Haramidere bölgesinin oldukça kuzeyinde yer aldığı izlenmektedir. İstranca Dağları, Belgrat Ormanı ve Halkalı çevresindeki su kaynak-

Şekil 11. Sarnıç ile kanalların bulunduğu alanı gösteren hava fotoğrafı (İBB Harita'dan işlenerek).

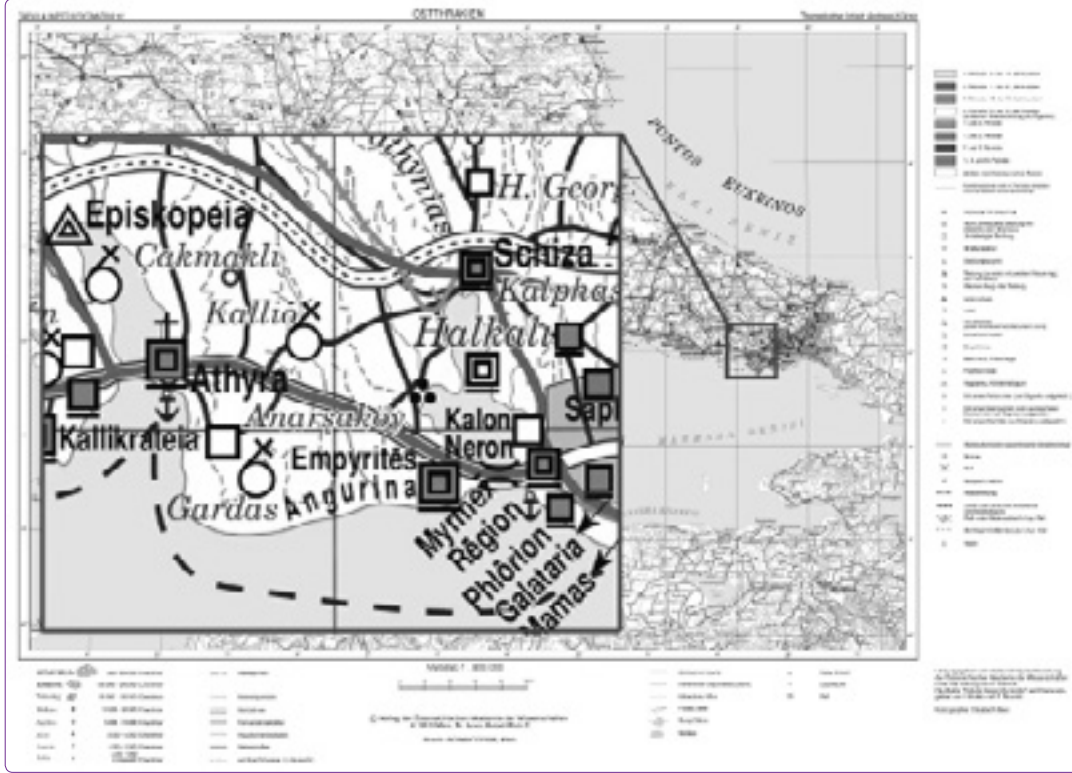

Şekil 12. Su kanallarını gösteren 2004 yılına ait fotoğraflar (Yırtal, 2004).

larını kente taşıyan su isale hatlarının bu bölge ile ilişkisi bulunmamaktadır.⁶ Bu durum, sarnıç ve ona bağlı bulunan isale hatlarının İstanbul'un Bizans ve Osmanlı dönemlerinde inşa edilen su isale sistemi ile ilişkili olmadığına işaret etmektedir. Nitekim bölgede bulunan diğer sarnıçların da örneğin, Küçükçekmece Göl Havzası'nda Bathonea yerle-

⁵ İstanbul II Numaralı Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulunun 04.07.2002 gün ve 6411 sayılı kararı gereğince, kurulun 20.12.2000 gün ve 5925 sayılı kararı ile 1. derece arkeolojik sit alanı olarak tescil edilen 1393 ada, 1-2 (eski 5623) parsellere komşu olması nedeniyle sit alanı açısından görüş istenen 8493 (eski 5622) parsel ile hafriyat sırasında ortaya çıkan su kanallarının bulunduğu 5621 parselin İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğüne incelenmesine ve kalıntıların ilgili belediye tarafından korunmasına karar verilmiştir.

⁶ Çeçen, 1999. Kâzım Çeçen ile birlikte su isale hatları üzerinde çalışmalarda bulunmuş, Çeçen'in İstanbul'un Osmanlı Dönemi Su Yolları (1999) adlı kitabını yayına hazırlamış ve Topkapı Sarayı'na Su Sağlayan İsale Hatları (1997) adlı kitabında eş yazar olarak kaleme almış olan İstanbul Teknik Üniversitesi Mimarlık Fakültesi Öğretim Görevlisi Arkeolog Celal Kolay da 27.11.2019 tarihinde gerçekleştirilen kişisel görüşmede, sözü edilen bölgede, Bizans ya da Osmanlı dönemlerinde İstanbul'a su sağlayan herhangi bir isale hattının bulunmadığını bildirmiştir.

Şekil 13. Bölgedeki Bizans dönemi yerleşimlerini gösteren harita (Külzer, 2008).

şiminde ortaya çıkartılan sarnıçların, İstanbul isale hatlarından bağımsız, müstakil su isale hatları ile beslendiği görülmektedir (Altuğ, 2017). Bu durum, yan parselinde bulunan su kanallarının bu bölgenin su ihtiyacını karşılamak üzere inşa edilmiş olan sarnıca su temin eden müstakil isale hatları olduğunu düşündürmektedir (Şekil 13).⁷ Sarnıca su taşıyan isale hattının, yapının yaklaşık 400 metre kuzeydoğusunda yer alan ve üzerine Esenyurt Belediyesi tarafından Turgut Özal Mahallesi Termal Kür ve Tedavi Merkezi inşa edilen su kaynağı ile ilişkili olduğu varsayılabilir.

Özgün Yapının Durumuna İlişkin Çıkarımlar

Uzun kenarı doğu-batı doğrultusunda uzanan dikdörtgen planlı yapının köşeleri içbükey pahlı, zemin ve duvar yüzeyi su yalıtımı için kalın bir harç tabakası ile örtüldür. Rölöve planından anlaşıldığı kadarıyla yapı doğu-batı aksında beş tekil taşıyıcı ile iki sahna ayrılmıştır. Yapının kuzey ve güney duvarlarında beşer, doğu ve batı duvarlarında duvarları dıştan gelecek toprak yüküne karşı destekleyen birer iç payanda bulunmaktadır. Tekil taşıyıcıların temeli ile payandalar arasında bulunan moloz taş duvar örgüsü

⁷ Bölge, Athyra (Αθύρα) [günümüz Büyükçekmece] ile Regium/Region (Ρήγιον) [günümüz Küçükçekmece] ve son dönemlerde ortaya çıkan Küçükçekmece Gölü kıyılarında bulunan, arkeolojik araştırmaların halen sürdüğü yerleşimlerin ortasında, İstanbul'u Adriyatik Denizi'ne, Küçükçekmece'yi Büyükçekmece'ye bağlayan Via Egnatia yolu güzergâhında yer almaktadır (Külzer, 2018). Kâzım Çeçen ve Andreas Külzer'in haritalarında Kallio biraz daha kuzeyde görülür. Haritaya göre, sarnıcın bulunduğu nokta kuzeyde Kalvos-Kıraçköy ve Ekişnoz-Eskiyüz, güneyde ise Gadran-Kavaklı ve Tarakalya-Yakuplu yerleşimleri ile çevrilidir (Çeçen, 1996; Külzer 2008).

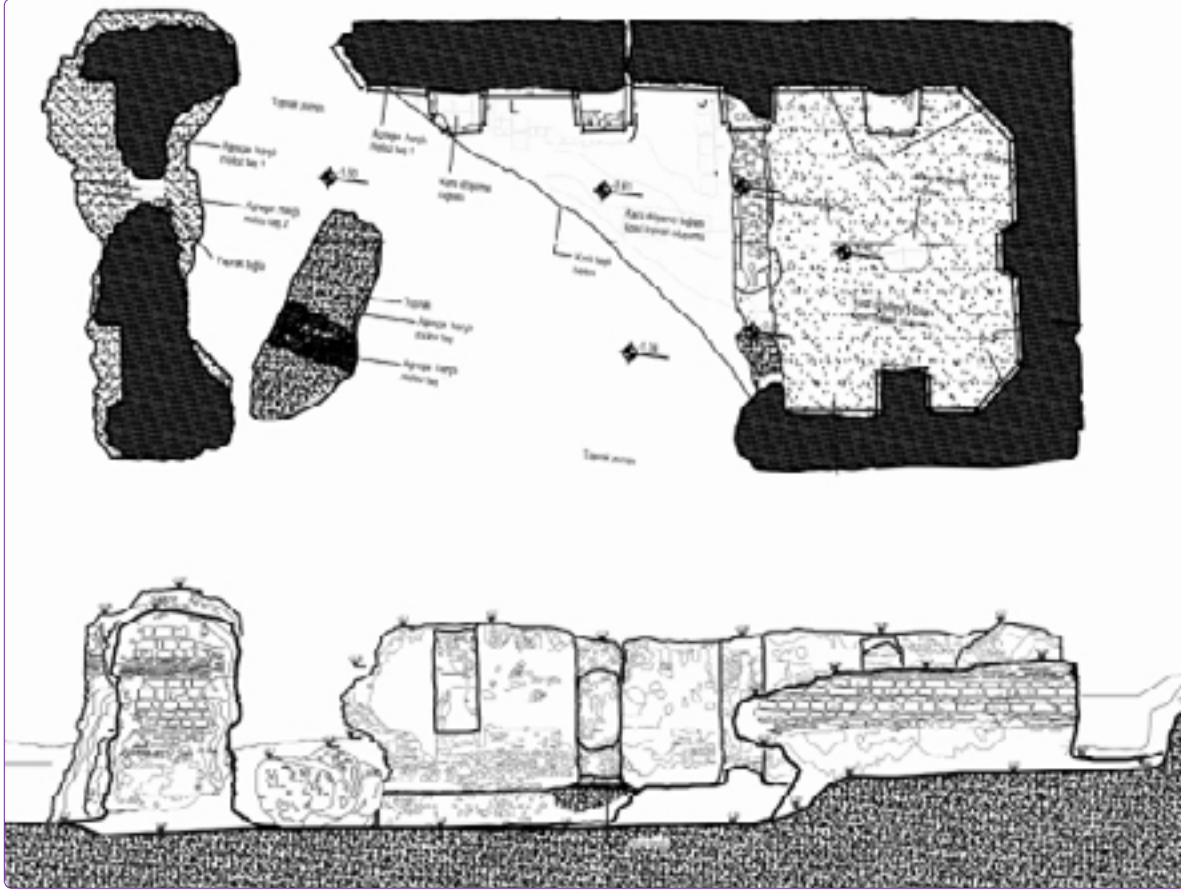
XII. yüzyıl civarında Büyükçekmece ve Küçükçekmece bölgesi hakkında Lale Yılmaz (2017, s.295-213)'in Anna Komnena'nın gözlemlerini içeren "Anna Komnena'nın Alexiad'ında İstanbul Surdışı Yerleşmeleri" başlıklı makalesinden: "Küçükçekmece civarında tarihsel kaynaklara göre, Regium veya Region adını taşıyan bir yerleşme bulunmaktaydı. Küçükçekmece Gölü'nün güneydoğusundaki Rhegion olarak adlandırılan yerleşme Via Egnatia üzerinde bir yol istasyonu olarak tanımlanmıştır. Roma Devri'nde imparatorluk içindeki yerlerin uzaklıklarını bildiren Tabula Peutingeriana'da başkentten 12 mil batısında Regium gösterilmektedir. Million anıtından başlayarak 18. kilometrede Küçükçekmece dolaylarına ulaşılır. Bu bölgede erken dönem çalışmalar Ogan ve Mansel tarafından gerçekleştirilmiş, sur, hamam, kilise ve sivil mimariye ait yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır.

Küçükçekmece'de yerleşmenin tarihine ilişkin önemli buluntular olan liman ve apsisli yapı gibi mimari kalıntılar, Aydıngün ve ekibi tarafından 2008 yılında

başlayan çalışmalarla belirlenmiştir. Küçükçekmece ve Büyükçekmece göllerinde yapılan sualtı araştırmalarında liman, taş iskele, liman yolları gibi yapı kalıntıları ortaya çıkarılmıştır. Küçükçekmece'de aynı alanda Bathys Rhyax/Bathonea adıyla belirlenen ve tanımlanan yerleşmede kazı çalışmaları 2009 yılında başlamıştır. Bathonea'da oktogonal bir yapı, bir manastıra ait kilise veya martyryon olduğu düşünülen yapı kalıntısı yerleşmenin Bizans devrine ait görünümüne ilişkin kanıtlardır. Bathonea'nın XI. yüzyılda gerçekleşen deprem nedeniyle büyük oranda terk edildiği, 1204 Latin İstilasları ile yerleşmenin tamamen sona erdiği belirlenmiştir.

Sur dışında bulunan yerleşmelerden bir diğeri günümüzde Büyükçekmece olarak adlandırılan Athyras'tır. Büyükçekmece Koyu'nun göle yakın olan batı kesiminde, Küçükçekmece'nin karşısında, Mimar Sinan adıyla anılan yerleşme, Bizans kaynaklarında Atıra veya Atirus olarak geçen yerleşmedir. Burada Bizans Devri'nde kullanışlı bir liman bulunduğu bilinmektedir.

Limanın geç dönemlere kadar kullanıldığı bilgisi, tarihsel kayıtlarda yer almıştır. 1432-1433 yıllarında Konstantinopolis ziyaretini yayımlayan seyyah Bertrandon de la Broquière, Athyra Limanı'nı "büyük ve iyi yapılmış bir liman" olarak tanımlamıştır. 2007-2015 yılları arasında bölgede yapılan yüzey araştırmalarında göl ile lagün hattının iç kıyılarında Helenistik yerleşme Athyra'ya ait antik liman seti, mimari kalıntılar ve mezar stellerine rastlanmıştır, seramik ve sikke buluntularıyla yerleşmenin varlığı desteklenmiştir. Bu veriler ışığında Helenistik yerleşmenin Bizans Devri'nde de kullanıldığı anlaşılmaktadır."

Şekil 14. Yapının planı (Gökçek, 2013).

kalıntısının yeniden işlevlendirme sırasında örüldüğü anlaşılmaktadır. Yapının batı duvarında iki kemer izine rastlanır. Bu durum, yapıya bu yönden birleşen ikinci bir yapının varlığına işaret etmekle birlikte, bu yapıya ilişkin başka herhangi bir veri bulunmamaktadır (Şekil 14).

Yapının güneyinde, kuzey-güney yönünde uzanan duvarın, sarnıcın güneydoğu köşesinin keskin şekildeki bitişi, farklı bir yapıya ait olduğu izlenimi uyandırmaktadır. Malzemesinin de sarnıç duvar örgüsünden farklılık gösteriyor olması bu kısmın daha sonraki bir dönemde inşa edilmiş olduğunu düşündürmektedir.

Örtü sistemi günümüze ulaşamamıştır. Kerim Altuğ tarafından yürütülen araştırmanın sonuçlarına göre; İstanbul içindeki Bizans dönemi sarnıçlarından serbest ayaksız 42 sarnıcın tamamı yarım daire beşik tonoz ile örtülüdür. Serbest ayaklı sarnıçların ise 13 adedinin beşik tonoz,⁸ 21 adedinin yelken tonoz,⁹ 28 adedinin çapraz tonoz,¹⁰ 15 adedinin ise basık görümlü, pandantifli yarım küre kesitli kubbe¹¹ ile örtülü olduğu tespit edilmiştir (Altuğ, 2013) (Şekil 15-17).

⁸ Gözdele Taşlığı Altındaki Sarnıç, Hırkai Saadet Dairesi Önündeki Sarnıç, Kimyahane Sarnıcı, Ayasofya'nın Güneydoğusundaki Sarnıç, Dizdariye Sarnıcı, Acımsuluk Sokağı Sarnıcı, Mengene Sokağı Sarnıcı, İMÇ Sarnıcı, Bilim ve Sanat Vakfı Altındaki Sarnıç, Koca Mustafa Paşa Camii Sarnıcı, Fethiye Camii Altındaki Sarnıç, Köroğlu Sokağı Sarnıcı, Kambur Mustafa Paşa (Yayla) Camii Altındaki Sarnıç olarak sıralanmaktadır (Altuğ, 2013).

İç payandalar ile tekil taşıyıcılar arasında bulunması gereken, birbirine dik konumlanmış kemerlerin arasının örülmesi için yelken ve çapraz tonoz, beşik tonozu nazaran

⁹ Eski Gülhane Askeri Hastanesi Altındaki Sarnıç, Muhterem Efendi Sokak Sarnıcı, Şerefiye Sarnıcı, İstanbul Lisesi Altındaki Sarnıç, Mengene Sokağı Sarnıcı, Bible House Sarnıcı, Beyazıt I No'lu Sarnıç, Sarnıçlı Han Sarnıcı, Ağa Yokuşu Sarnıcı, Myrelaion Sarnıcı (kısmen), Vidinli Tevfik Paşa Caddesi Sarnıcı, Vefa Meydanı Sarnıcı, Çiftesaraylar Sarnıcı, Studios Sarnıcı, Nişancı Mehmet Paşa Camii'nin Kuzeyindeki Sarnıç, Büyük Otlukçu Yokuşu Sarnıcı, Fethiye İlköğretim Okulu Altındaki Sarnıç, Fethiye Camii'nin Kuzeydoğusundaki Sarnıç, Kirmasti Sarnıcı, At Pazarı Sarnıcı (kısmen), Şeyh Murat Mescidi Yakınındaki Sarnıç (Altuğ, 2013).

¹⁰ Topkapı Sarayı Bodrum I Sarnıcı, Topkapı Sarayı Bodrum II Sarnıcı, Eski Depolar Komutanlığı Altındaki Sarnıç, Babüssaade'ye Giden Yol Üzerindeki Sarnıç, Hagia Eirene Kazı Alanındaki 11 No'lu Sarnıç, Hagia Eirene Güneydoğusundaki "L" Şeklindeki Sarnıç, Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı, Yerebatan (Bazilika) Sarnıcı, Turing Konuk Evi Sarnıcı, Ayasofya İç Nartheksin Altındaki Mekan, Bukoleon Sarayı Merdiveni Altındaki Sarnıç, Nakilbent Sokağı Sarnıcı, Laosos Sarayı Büyük Salonu Sarnıcı, Tahsin Bey Sokağı Sarnıcı, Binbirdirek (Philoksenos?) Sarnıcı, Mercan Sarnıcı, Nuruosmaniye Sarnıcı, Daye Kadın Sokağı Sarnıcı, Beyazıt II No'lu Sarnıç, Akgün Otel Sarnıcı, Myrelaion Sarnıcı (kısmen), Zeyrek (Pantokrator) Sarnıcı, Sultan Sarnıcı (Bonos Sarnıcı?), Fatih Camii Avlusundaki Sarnıç, Ayakapı Şapeli Sarnıcı, Şeyh Süleyman Mescidi'nin Kuzeyindeki Sarnıç, İbadethane Sokağı I No'lu Sarnıç, Kefeli Camii'nin Doğusundaki Sarnıç (Altuğ, 2013).

¹¹ Gülhane Parkı Sarnıcı, Hagios Georgios Manastırı Alt Yapısı, Manganlar Sarayı Alt Yapısı, Hagios Georgios Manastırı Avlusundaki Sarnıç, Eski Gülhane Hastanesi Avlusundaki Sarnıç, Benzinlik-Barutluk Sarnıcı (kısmen), İstanbul Arkeoloji Müzeleri Ek Binası Büyük Sarnıç, Eski Darphane'nin Köşesindeki Sarnıç, İstanbul Arkeoloji Müzeleri Avlusundaki Sarnıç, Seferikoz Sarnıcı, Yavuz Sultan Selim Camii Avlu Yanındaki I No'lu Sarnıç, Yavuz Sultan Selim Camii Avlu Yanındaki II No'lu Sarnıç, Ahmediye Camii Altındaki Sarnıç (Ortaçeşme-Etmevdanı Sarnıcı), İbadethane Sokağı II No'lu Sarnıç, İpek Bodrumu (Altuğ, 2013).

Şekil 15. İstanbul sarnıçlarından yelken tonoz örnekleri [Şeyh Murat Mescidi yakınındaki sarnıç ve Eşrefiye Sarnıcı] (Altuğ, 2013).

Şekil 16. İstanbul sarnıçlarından çapraz tonoz örnekleri [Sultan Sarnıcı (Bonos Sarnıcı?) ve Yerebatan (Bazilika) Sarnıcı] (Altuğ, 2013).

Şekil 17. İstanbul sarnıçlarından kubbe örnekleri [Ahmediye Camii altındaki Sarnıç (Choisy, 1893), İbadethane Sokağı II No'lu Sarnıç] (Altuğ, 2013).

daha uygun bir çözüm sunmaktadır. Nitekim, İstanbul içindeki sarnıçların çoğu da radyal dizilmiş tuğla örgülü yelken ya da çapraz tonozlarla örtülüdür. Yine de Vefa Kilise Camisi batısında yer alan sarnıç ile Anemas Zindanı olarak adlandırılan Blakhernai Sarayı'nın alt yapısında izlenen beşik tonoz tercihi göz ardı edilmemelidir.

İstanbul'daki Bizans dönemi sarnıçlarında taşıyıcı strüktürü meydana getiren en önemli öğeler olan tekil taşıyıcılar neredeyse tüm örneklerde yekpare mermer ve granit sütunlardan meydana gelir. Çok az sayıda sarnıçta serbest paye kullanılmıştır. Çoğu devşirme olan sütunlar birbirinden farklı boyutlarda olabildiğinden yüksekliklerinin ayarlanabilmesi için bazen doğrudan döşeme üzerine oturur, bazen ise sütun kaidesi ya da kaide olarak kullanılmış bir sütun başlığı üzerine yerleşir. Sütunun yekpare oluşu, İstanbul'daki tüm sarnıçlar için standart bir uygulamadır (Altuğ, 2012; 2013). Sütunların üzerinde profilli bir silme yer alır, başlıklar ise genellikle başka yapılardan devşirme elemanlardır (Betsch, 1977; Altuğ, 2013).

Haramidere Sarnıcı'nın iç payandalardan hareketle beş adet tekil taşıyıcı ile iki sahna ayrıldığı anlaşılmaktadır (Şekil 14). Yapının hemen yakınında bulunan üzeri silme profilli Marmara mermerinden sütun parçası olasılıkla yapının beş tekil taşıyıcısından biridir (Şekil 4). Alanda başka sütun bulunmamasıyla birlikte, İstanbul'daki hemen hemen tüm sarnıçlarda tekil taşıyıcı olarak sütunların tercih edilmiş olması, diğer tekil taşıyıcıların da sütunlar olduğunu, ancak daha sonra muhtemelen başka bir yapıda kullanılmak üzere alandan alındıklarını düşündürmektedir. Sütun başlık ve kaidelerine ilişkin ise herhangi bir veri bulunmamaktadır (Şekil 18).

İstanbul'daki Bizans dönemi sarnıçların içinde depolan suyun bozulmaması için, genellikle tonozlar üzerinde menfezler bulunur. Beden duvarı kısmen de olsa toprak üzerinde kalan sarnıçların duvarında kemerlerin altına gelecek şekilde havalandırma pencereleri bırakılmıştır (Altuğ, 2013).

Yapının örtü sisteminin günümüze ulaşmaması nedeniyle, havalandırma menfez ya da pencerelerinin yapıdaki konumu tam olarak netleşmemiştir. Sarnıcın üzerinde ikinci bir yapıya dair iz olmaması, olasılıkla yapının bir kısmının toprak üzerinde bulunuyor olabileceğini, bu durumda havalandırmanın kemerler altında bulunan pencereler aracılığıyla sağlanması gerektiğini düşündürmektedir (Şekil 19).

Kapalı sarnıçlarda su kontrolü besleme ve tahliye kanalları aracılığıyla gerçekleşir. Besleme kanalları örtü seviyesinde yer almaktadır. Yapının örtü sistemi günümüze ulaşmadığı için, besleme kanalının nerede olduğu kesin olarak

Şekil 18. Sarnıçlarda sütun ve devşirme başlık örnekleri (Altuğ, 2013).

Şekil 19. Soğukçeşme Sokağı Sarnıcı ile İbadethane Sokağı'nda bulunan sarnıçta havalandırma pencereleri (Altuğ, 2013).

anlaşılamamış, ancak doğu yönünde yer alan parselde bulunan sarnıçla ilişkili olduğu anlaşılan su isale hattının, yapıya doğu duvarından bağlandığı ileri sürülmüştür. Sarnıçlardaki suyun tahliyesi için inşa edilen tahliye kanalları, incelenebilen örneklerde zemin kotunda yer almaktadır. Tahliye kanalı da tıpkı besleme kanalı gibi, yapının mevcut durumu üzerinden hareketle yeri tam olarak belirlenemeyen unsurlardandır (Şekil 20).

Kapalı sarnıçların bazılarında, su seviyesinin az olduğu durumlarda su seviyesine rahat ulaşım ve ayrıca gerekli durumlarda sarnıç iç temizliğinin ve onarımının yapılabilmesi için yapının içine inen merdivenler bulunmaktadır (Şekil 21). Yapıda, mevcut duvarlarda merdivene ilişkin bir iz rastlanmamıştır. Buna rağmen, günümüze ulaşmamış olan merdivenin güney duvarı ya da güney ve batı duvarlarına bitişik olabileceği öngörülebilir.

Şekil 20. Sarnıç besleme elemanı örnekleri (Altuğ, 2013).

Şekil 21. Sarnıç içine inen merdiven örnekleri (Altuğ, 2013).

Şekil 22. Örtü sistemi üzerinde su çekme menfezi örnekleri (Altuğ, 2013).

Bizans döneminde sarnıçlarda depolanan suyun kullanılması için, kanallar aracılığıyla iletimin yanı sıra tonozlar üzerinde kuyu/menfez delikleri açıldığı bilinmektedir (Şekil 22). Örtü sisteminin günümüze ulaşmamış olması, sarnıçtaki suyun teminine ilişkin çıkarım yapılabilmesini engellemektedir.

Sonuç

Yapının duvar ve zemininde bulunan kalın harç dokusu, içbükey pahlı köşeleri, iç payandaları, yekpare mermer sütunlardan meydana gelen tekil taşıyıcıları, [muhtemel] tonozlu örtüsü ve taş-tuğla almaşık duvar örgüsü ile Bizans döneminde inşa edilmiş iki sahınlı bir sarnıç olduğu anlaşılmaktadır. Duvarları içten destekleyen payandalar, dışarıdaki yüke karşı duvarları güçlendirmekte, bu da yapının sarnıçların çoğunda olduğu gibi, [duvar örgüsünün nitelikli olduğu dikkate alınarak] yapının kısmen de olsa toprak içine gömülü bulunduğuna işaret etmektedir. Arkeolojik araştırmalar ve alınan uzman görüşleri de yapının sarnıç olduğu yönündedir. Yapının daha önce öne sürüldüğü gibi XI. yüzyılda Romanos Diogenes tarafından inşa edilen Aretas Sarayı olmadığı ortaya çıkmış, bu sarayın Kazlıçeşme civarında olduğu yukarıda sözü edilen araştırmalar sonucunda anlaşılmıştır. Doğru yönünde bulunan yan parseldeki su isale hattı, sarnıca su sağlayan bir hat olarak kabul edilebilir. Su isale hattının, Bizans ve Osmanlı dönemlerinde İstanbul'a su temin eden hatlar ile bir bağlantısının olmadığı, bu sarnıç için inşa edildiği ve muhtemelen günümüzde üzerine bir Termal Kür Merkezi inşa edilen su kaynağından beslendiği anlaşılmaktadır. Sarnıç bölgedeki yerleşimin su ihtiyacına yönelik inşa edilmiş olmalıdır. 1999 yılında gerçekleşen arkeolojik araştırmalar, yapının sarnıç işlevini yitirdikten sonra, serbest payeler arasının moloz taş ile örülerek odalara ayrıldığını ortaya koymuştur. Araştırmalar sırasında ortaya çıkan çok sayıda demir çivi, yapının ahşap döşeme ile iki katlı olarak yeniden düzenlendiğine, ocaklar eklenerek konut olarak yeniden işlevlendirildiğine işaret etmektedir. Yapıda bulunan XI.-XIII. yüzyıllar arası tarihlenen Bizans sikkeleri yapının bu dönemde konut olarak kullanıldığını göstermektedir. Aynı araştırmalar sırasında yapının bir yangın geçirdiği anlaşılmıştır. Sikkelere bakılarak yangının en erken XIII. yüzyılda gerçekleştiğini söylemek mümkündür. Yapıda daha sonraki dönemlere tarihlenebilecek başka bir buluntuya rastlanmamış olması, yangını takiben yapının yıkıntı haline geldiğine ve muhtemelen bir daha kullanılmadığına işaret etmektedir. Nitekim yapı ve çevresinde gerçekleşen araştırmalar sırasında Osmanlı dönemine ait bir buluntuya rastlanmamıştır. Bu durum yapının, Gönül Cantay'ın da belirttiği gibi bir Osmanlı menzil külliyesi olmadığını ortaya koymaktadır. Nitekim yol üzerinde bilinen iki önemli menzil, Büyükçekmece ile Küçükçekmece arasında üçüncü bir menzile gerek olmadığını göstermektedir. Yukarıda bahsedilen kaynaklar da burada

bir menzil olmadığı yönündedir. Aynı zamanda, Haramidere civarında, yol güzergâhı yanında ya da yakınında bulunduğu anlaşılan ve özellikle IV. Mehmed dönemi kaynaklarında izine rastlanan sultan konağı veya köşkü ile de bir bağlantısı kurulamamıştır.

Özetle, yapının olasılıkla Orta Bizans dönemi sonlarında inşa edilmiş, özel bir isale hattına sahip, beş mermer sütunla iki sahna ayrılmış, muhtemelen yelken ya da çapraz tonozla örtülü bir sarnıç olduğu, daha sonra işlevini yitirerek XIII. yüzyıla kadar muhtemelen konut olarak kullanıldığı, bu dönemde geçirdiği yangın sonrasında yıkıntı haline geldiği ve [olasılıkla] nitelikli olarak tekrar kullanılmadığı izlenmektedir.

Kaynaklar

- Abdurrahman Abdi Paşa (2008). Abdurrahman Abdi Paşa Vekâyi'-Nâmesi [Osmanlı Tarihi (1648-1682)]. Çamlıca Yayınları.
- Altuğ, K. (2012). Tarihi Yarımada'nın bazı bilinmeyen Bizans dönemi sarnıçları. TÜBA-AR Türkiye Bilimler Akademisi Arkeoloji Dergisi, 15, 161-174.
- Altuğ, K. (2013). İstanbul'da Bizans dönemi sarnıçlarının mimari özellikleri ve kentin tarihsel topografyasındaki dağılımı [Basılmamış Doktora Tezi]. İstanbul Teknik Üniversitesi.
- Altuğ, K. (2017). Küçükçekmece Göl Havzası (Bathonea?) kazıları büyük sarnıç. İstanbul Küçükçekmece Göl Havzası kazıları (Excavation of Küçükçekmece Lake Basin). Arkeoloji ve Sanat Yayınları.
- Andreossy, A. F. (1828). Constantinople et le Bosphore de Thrace Pendant les Années 1812, 1813 et 1814 Pendant l'Année 1826 avec un Atlas. T. Barrois et B. Duprat.
- Anılır, Y. (2004). Rapor. İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Anılır, Y., & Önder, A. (1999). Rapor. İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi. Betsch, W. E. (1977). The history, production and distribution of the late antique capital in Constantinople [Basılmamış Doktora Tezi]. University of Pennsylvania.
- Cantay, G. (1995). Rapor. İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Crow, J., Bardill, J., & Bayliss, R. A. (2008). The water supply of Byzantine Constantinople. Journal of Roman Studies Monograph, 11.
- Çeçen, K. (1996). Roma su yolları'nın en uzununu. Türkiye Sınai Kalınma Bankası.
- Çeçen, K. (1999). İstanbul'un Osmanlı dönemi su yolları. İSKİ.
- Çolpan, C. (2002). Türk taş köprüleri Ortaçağ'dan Osmanlı devri sonuna kadar. Türk Tarih Kurumu.
- Ertuğrul, Ö. (1989). İstanbul'da Bizans devri su mimarisi [Basılmamış Doktora Tezi], İstanbul Üniversitesi.
- Evliya Çelebi bin Derviş Muhammed Zillî (1995). Evliya Çelebi Seyahatnamesi Topkapı Sarayı Bağdat 304 yazmasının transkripsiyonu – dizini (1. Kitap: İstanbul). Yapı Kredi Yayınları.
- Eyice, S. (1963). Son devir Bizans mimarisi. İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları.
- Eyice, S. (1992). Büyükçekmece Kervansarayı. TDV İslam Ansiklopedisi, 6, 519-520.
- Eyice, S. (1993). Aretas Sarayı. Dünden Bugüne İstanbul Ansiklo-

- pedisi, 1, 299-300.
- Eyice, S., & Tarhan, T. (1995). Rapor. İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi.
- Forchheimer, P., & Strzygowski, J. (1893). Die Byzantinischen wasserbehälter von Konstantinopel. Druck Und Verlag Mechitharisten-Congregation in Wien.
- Gökçek, G. (2013). Saadetdere Bizans dönemi sarnıç yapısı, araştırma ve analiz raporu. https://www.academia.edu/41079579/SAAETDERE_B%C4%B0ZANS_D%C3%96NEM_M%C4%B0_SARNI%C3%87_YAPISI_ARA%C5%9ETIRMA_VE_ANALI%C4%B0Z_RAPORU
- İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (2012). 139 sayılı karar (12.04.2012). İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.
- İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (2013). 814 sayılı karar (14.11.2013). İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.
- İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (2014). 631 sayılı karar (14.06.2014). İstanbul I Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.
- İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (1995). 3727 sayılı karar (04.04.1995). İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.
- İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (1995). 3885 sayılı karar (13.10.1995). İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.
- İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu (2000). 5925 sayılı karar (20.12.2000). İstanbul II Numaralı Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu.
- Kolay, C. (2019). Kişisel görüşme (27.11.2019).
- Komnena, A. (1996). Alexiad, Anadolu'da ve Balkan Yarımadası'nda İmparator Alexios Komnenos Dönemi'nin tarihi, Malazgirt'in sonrası. İnkılap Kitabevi.
- Külzer, A. (2008). Ostthrakien (Europe). In J. Koder (Eds.), Tabula imperii Byzantini 12, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften.
- Külzer, A. (2018). The history of eastern Thrace in late antiquity and the early middle ages. In Ş. G. Aydınğün, Y. Benli, & A. Enez (Eds.), All roads pass through. Avcılar (s. 243-262). Alev Yayınları/Avcılar Belediyesi.
- Maguire, H. (1990). A description of the Aretai Palace and its garden. Journal of Garden History, 10(4), 209-213.
- Maguire, H. (2000). Gardens and parks in Constantinople. Dumbarton Oaks Papers, 54, 251-264.
- Râşid Mehmed Efendi-Çelebizâde İsmail Âsım Efendi (2013). Târih-i Râşid ve Zeyli, I 1071-1114/1660-1703, Klasik Yayınları.
- Ousterhout, R. (1995). Ethnic identity and cultural appropriation in early Ottoman architecture. Muqarnas, XII, 48-62.
- Ousterhout, R. (2016). Bizans'ın yapı ustaları. Koç Üniversitesi Yayınları.
- Özyıldırım, A. E. (2007). Kec,ecizâde İzzet Molla and Mihnet-Keşân: A study of İzzet Molla's life and works, textual analysis, facsimile of the Österreichische Nationalbibliothek 2838 and Süleymaniye, Esad Efendi 2898, Harvard University Press.
- Tezcan, H. (1989). Topkapı Sarayı ve çevresinin Bizans devri arkeolojisi. Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu.
- Topçu, H. (1995, Mayıs 05). İmparator Sarayı yok oluyor, Cumhuriyet, 18.
- Yılmaz, L. (2017). Anna Komnena'nın Alexiad'ında İstanbul surdi-

- şı yerleşmeleri. Sanat Tarihi Dergisi, XXVI/2, 295-313.
- Yırtal, A. (2004). İstanbul İli, Büyükçekmece İlçesi, Esenyurt Belediyesi, 24c-3d pafta, 1770 ada, 3 (eski 5621) parsele ilişkin rö-löve raporu.
- Yücel, E. (1967a). İstanbul'da Bizans sarnıçları. Arkitekt 325, 16-20.
- Yücel, E. (1967b). İstanbul'da Bizans sarnıçları II. Arkitekt 326, 62-66, 74.
- Zachariadou, E. A. (1999). Sol kol: Osmanlı egemenliğinde Via Egnatia (1380-1699). Tarih Vakfı Yurt Yayınları.